

ЗА СОНЕТИТЕ НА ХАРАЛАН АНГЕЛОВ

Сава Сивриев

ON THE SONNETS OF HARALAN ANGELOV

Sava Sivriev

Abstract: *Haralan Angelov's sonnets were written during the late Bulgarian Revival. They remained in his archive, and were known to the literary public after their publication in periodicals after the early twentieth century. These are the first known sonnets written in Bulgarian. The impetus for their writing was the theoretical cultural activity of Dobri Voynikov. The sonnets show the way of building secular poetry in the time of the Bulgarian Revival after the 60s of the XIX century and after the secularization of culture at that time.*

Key words: *sonnets, Bulgarian Revival, secular poetry, secularization of culture, Haralan Angelov*

<https://doi.org/10.46687/EGDL6095>

Втъмница

Притиснат от тъга, от жалост най-горчива,
в една подземница осъден на затвор,
умислен аз седя, душата ми унива
на мисли и мечти в еднички разговор.
На бързи си крила сънливост мълчалива
пренася клетий мен в широк бащин двор.
Там, гледам, всичко в тишина почива:
сестра, жена, деца – тях грабнал страшен мор!
При тоз ужасен сън сърдце трепти в захлас,
смущава моя дух, кръвта ми в жили спира,
и струва ми се мен, че съм в последен час!
Но стреснат изведнаж, окото ми се вира:
стените, влажний свод!...по тях познавам аз,
че съм далеч от род, и в скръб душа умира.

Жеравна, Спиридоновден, 12.12.1870

Нощ в Рила

Далеч, далеч от своята майка мила,
от мил баща, и от сестри, и от брат,
самичък аз пътувам в непознат
за мене кът, посред гората Рила.
Но ето нощ се вредом зла разстила,
злокобен мрак забулва целий свет:
не вижда се стеза, ни лъч крилат –
природата се в страх злощастен свила.
И мен сърдцето тъмен страх обгръща:
наблизо там се чува вълчи глас –
ни вятър, нито шум от дървеса.
Ах, тъй далеч от родната си къща
в таз грозна, мрачна нощ без небеса
с изтръпнал дух очаквам сетний час.

Варна, 16.12.1870

Сън

Когато ти сред веселби приятни
живота си минаваш в тишина,
злочастний аз, един от толко знатни,
оплаквам своята злочестина.
Аз бях честит – минути безвъзвратни!–
кога през нощ под светлата луна
ти врене ми се с тихи думи златни –
ти, вярна и най-преданна жена.
Но тежко ми!...То сън лъжовен било:
ти днес страниш от своя горък брат –
о, как е пуст за него тоя свят!
Да ти река:„О, какне ти е мило?“
уви, „Защо?“ запита щеш унило
и ще минеш като край непознат!

Шумен (Каспичан),15.07.1867

Радвай се!

О, смей се, радвай се, че време е за радост!
Прекрасна ще си ти, когато порастеш,
и гдето идеш, вред любов ще да внесеш,
а любовта е, знай, другар с безкрайна жадост.
Тогава ще лъхти от тебе чиста младост,
в сърдцето– свет копнеж!...Уви, ти щеш, не щеш,
на детски веселби ще сбогом да речеш,
кат лист на клона си при есенната сладост!
Щом идеш на хоро, лице ти ще огрява
кат слънце по зора – и често ще раздава
в съда на любовта отровна, люта смърт!
О, да! Докле чело ти пролет украсява,
то погледа ти мил мнозина ще пленява
до там, че зарад теб живота да презрат.

Варна(?), 22.01.1878

Прощаване с родители

Аз помня всякога горчивата раздяла
с милий си баща и с майка престаряла,
кат изпровождаха ме те на път далечен
с лице измъчено ипоглед мен обречен.
И моя стар баща, в тъгата си увлечен,
ми дадемил съвет, добър съвет сърдечен,
а майка ми, ръце намоя врат обвила,
без дума и без глас стоеше тя унила.
Но ето коня ми припряно веч зацвили,
и майка ми през скръб свести се изведнаж,
прегърна ме със плач и с сълзи като дъжд.
О, аз до смъртний час, до сетни мои сили,
не ще забравя сетните й думи мили:
„Дано Бог стори да се видим някогаж!“

Жеравна, 16.12.1870⁴

---

⁴ Текстът на сонетите е по Yotsov 1934.Правописът е осъвременен.

Сонетите на Харалан Ангелов са писани в продължение на близо десет години. Те остават в неговия архив. От 1900 до 1930 г. в тогавашната периодика, в сборник на БАН за Харалан Ангелов пише Стилиян Чилингиров (Chilingirov 1915). Печата също и негови текстове. Част от тези текстовете с подробен коментар издава Борис Йоцов: „Харалан Ангелов. Стихотворения(уредба, бележки и увод)“ в София (издателство „Т.Ф.Чипев“) през 1934 г. Това е подборка от текстове, а не пълно издание. Тя е по преценка на Борис Йоцов и по представата му за ценното от тях. „От множеството творения отбрахме и обнародвахме 128 къса“ (Yotsov 1934: 216).

В бележките към изданието Борис Йоцов пише още, че Харалан Ангелов неведнъж е редактирал текстовете си и „... не малко негови работи се срещат из ръкописите му в различни редакции“ (Yotsov 1934: 217). А също и, че той, Борис Йоцов, е подбрал най-сполучливата, и, че въпреки на места негова редакторска намеса: „Х.Ангелов остава изцяло в своето дело“ (Yotsov 1934: 216).

След войните под редакцията на проф.М.Арнаудов се подготвя и издава и първата академична история на българската литература – „Български писатели. Живот – творчество идеи“ Т. 1 - 6, София: Факел, 1929-1930. В тази история е подреден литературният канон. В общи линии в този му вид, който следваме и до днес. Харалан Ангелов не е част от литературния канон.

През Възраждането Харалан Ангелов печата в списание „Читалище“(1870-1875), престижно в онова време периодично издание. Пише, но не печата. Името му се свързва с гражданското строителство в края на XIX – началото на XX век. Той заема административни длъжности в Шумен, Разград, Лом и Стара Загора. Народен представител е в Първото обикновено народно събрание. Работи като учител във Варна. Кмет е на Варна от май 1885 до март 1888. През 1891е окръжен управител в Разград.

Харалан Ангелов не се грижи за образа си на поет в тогавашното публично пространство. Причината за това е възможно да е душевната му изтънченост, чувствителност, грубите нрави в обществото. Знае се, че всеки показал себе си пред публика, вече е уязвим. От друга страна –не всеки е достатъчно тщеславен, за да понесе неудобствата от подобно публично виждане в душевните му състояния. Вероятно и поради отговорност към словото.

Лириката на Харалан Ангелов заслужава научен интерес⁵. Тя е твърде любопитно явление и като душевност, изречена чрез поетично слово, и като културно явление на късното Българско възраждане.

Прието е да се мисли, че жанровата система на новата българска литература в пълнотата ѝ се създава и се налага като норма от Иван Вазов. Че той създава светската литература, с която е преодоляна и изгласкана в периферията на културното поле възрожденска книжнина.

В 80-те години на XIX в. е първият значим, да го наречем естетически, спор между Захари Стоянов и Иван Вазов. В книгите си Захари Стоянов следва своята, родна книжовна традиция. В нея, в това писане доминира документалността. В книгите си Иван Вазов следва чуждата, европейска традиция. За нея норма е

---

⁵ Миналата година в НБУ бе защитена докторска дисертация за него от Грета Разсуканова: „Харалан Ангелов – поетика и граждански идеи“ – обемен текст от 414 страници.

художествеността, естетиката на словесността, literally, belles-lettres, създаването на свят от символи, на интенционален свят, употреба на техники на писане с някаква цел. Кое да е правилото за писане – книжовната, своя и родна традиция или литературата, чуждата, европейска литература. Сега за нас след толкова години подобен спор е невъзможен, но в 80-те години на XIX в. той е важен с оглед решаването на проблема свое–чуждо, родно и европейско. Началото на т.нар. „европеизация“ на българската литература, с други думи влизането в правилата на европейския културен статус, започва преди Иван Вазов. Османската империя, както се знае, се европеизира във времето на Танзимата. През 1860 г. в Цариград Добри Войников издава „Сборник от разни съчинения. Изчерпани из французската литература и преведени с прибавления на няколко български съчинения, за пример на младити, что ся занимават с писменост“. А тези примери са из френската литература. Както се знае, Франция, френският език, култура са нормата за европейско правило през XIX в. И неслучайно първите български повести, първите български драми се пишат след 60-те години на века и показват конституирането на нова система от литературни вече текстове. Иван Вазов създава образците на сонета в стихосбирката „Италия“ (1884). След нея сонетът в българската лирика има дълга и изменяща се история. Стихосбирката е литературен, а и културен факт, доколкото в нея поетът демонстрира като ценност идентичността с „чуждото“, с Италия, със „страната на сонетите“. Италия е знаково място. Из нея тръгва модерната култура на Европа.

Иван Вазов задава модела за сонета в „Българска христоматия“ (1884). В нея той отпечатва няколко от преведените от него „Кримски сонети“ на Адам Мицкевич. „Българска христоматия“ е адресирана към бъдещето. Това е „сборник от избрани образци по всичките родове съчинения“ и е предназначен „за класовете на градските училища и на реалните гимназии“. „Българска христоматия“ на Константин Величков и Иван Вазов, подобно сборника на Добри Войников, предлага образци и задава нормата за литература в 80-те години. В сборника на Константин Величков и Иван Вазов доминират образците из романските, германски и славянски литератури от XIX в. Така „Българска христоматия“ измества възрожденската книжнина в периферията на културното поле, процес, започнал в 60-те години на века. Всичко това става възможно след секуларизацията на културата. Отделянето на културата от християнството и съграждането на култура със светска парадигма се случва в първата половина на XIX в. Теоцентризмът като начин на виждане и мислене за човека бавно се заменя с антропоцентризм. Съгражда се националната идеология. Библиейският текст и християнството започват да се преупотребяват със светски цели. Това добре личи и в общественото мислене, и в художествените текстове, които се пишат по това време, и в иконописта, и в принципите на работа на образователната система. В Шумен Добри Войников учи при Сава Филаретов, Сава Доброплодни–всеомодерно мислещи в духа на Запада учители. Завършва френски колеж в Цариград. Васил Друмев, който учи при същите учители, отпечатва „Нешастна фамилия“ (1860). Това е текст с фабула, сюжет, система от персонажи, художествени парадигми. Драмите на Добри Войников са светски текстове. Порано в 1851 г. в Шумен е създаден първият оркестър, предобраз на симфоничните оркестри. В по-късното възрожденско време, също в Шумен, Никола Василев рисува икони, в които в посока на светско мислене нарушава правилата на

иконописа. В иконите вписва пейзажи. Лицата на светците са близо до портрета. Общественото мислене, образование, словесност, иконопис, музика създават светски образци и се подреждат в една светска система. Това е общо движение. Във времето на Възраждането няма център и периферия. Създаването на център и периферия в културата е от 80-те години насетне. И Трявна, и Самоков, и Шумен, и Букурещ, Браила или Нови Сад, Виена и Цариград се себеосъзнават за център. Конституирането на светска парадигма е всеобщо движение както в иконописа на Захари Зограф в Рилския манастир, така и в работите на Никола Образописов там. Така Никола Образописов рисува „Добрият Пастир“ на южния вход на иконостаса, на дяконските двери на църквата в Рилския манастир. Зад Исус, носещ намерената овца на раменете си, е пейзаж с Хрельовата кула, а на върха ѝ се вее българският трикоълор. Държава България в това време съществува най-вече в исторически текстове, в „Стематографията“ на Жефарович. По този начин се пише светска национална историческата парадигма. Захари Зограф рисува автопортрети, портрети от 40-те години на XIX в. Никола Образописов рисува автопортрет в ексцентричния си костюм, който той така обича. Личността и нейното представяне конституира парадигмата на светското изкуство.

Публичното поведение на Добри Войников също е в светски дух. Така известният с консерватизма си Тодор Икономов пише, че:

множеството на гражданите не искаха вече Войникова за учител, защото бил развалял учениците със своите театрални представления и музикални занятия, всякакви събрания, разходки по Камчията и попойки в някоя къща за увеселение на пияни и в такъв часове неразбрани (Икономов 1973: 540).

В 1874 г. във Виена Добри Войников издава своето „Ръководство за словесност с примери за упражнение в разни видове съчинения на учениците в народните ни мъжки и женски училища“. Ръководството е послание към бъдещето.

В него има раздел за това „що е сонет“ и раздел за това „що е поет“. Преди тези раздели има и обяснение за това, „в що се състои поезията“:

Поезията се ражда от тайни някои душевни движения, които възбуждат поета и го направят да мисли, да усеща и да разсъжда другояче от както мисли, усеща и разсъжда човечеството изобщо. Главните свойства, които отличават поезията от прозата, произлизат от такива душевни движения. Поезията представя нещо ново, нещо дивно, нещо извънредно хубаво за това ѝ се и дава името *поезия*, което ще рече *творчество*.

Човечеството въобще не отива почти с ума си да мисли отвъд тоя видим пред очите му свят. Поетът, напротив, впуска се в един умствен свят и достига у едно душевно въздигане..... за един поет тя(вечерта – б. м., С.С.)е...едно тихо и мирно време, дето душата привлечена от великолепното зрелище на едно посеяно с блестящи звезди небе, съсредоточава своите мисли, впуска се в едни безкрайни страни и се оставя на едно сладостно понякогаж и меланхолично сънувание; тогази той(поетът) изражава своите душевни усещания чрез едно мелодическо наречие (Voynikov 1974: 158).

Ето какво отличава поета от другите хора според написаното в това „Ръководство...“:

Поетът се разпознава по едно богато *въображение* и по божественото *вдъхновение*.... духът мусе възбужда (на поета–С.С.) и се впуска у една съвсем друга, у една умствена сфера, дето си представя на ума предмета, за когото си помислил, много по-живо, по чувствително, по-хубаво от колкото си е в самата същност. Тъй напр. неодушевлените предмети в ума му са като въодушевени същества, които се мърдат, даже и говорят, а невидимите му са представени като видими с тяло и душа. Тъй поетът от една страна идеализира (както не си е тя) физическата природа, а от друга страна – материализира (увеществува) моралния (умствения) свят. Сичко това става чрез неговото богато *въображение*.

Но с въображението само не се свършва работата на поета. Като си той живо представи в ума си предмета, възбужда се в него силно желание за да го представи на вън тъй както си го въображава. Тогази душата му се вижда разпалена от една пламенна сила, която му вдъхнува, като от Бога, леснината за да сътвори и представи на свят ония дивни, хубави и внушителни образи, които поработват тъй на другите духове, щото ги запленяват. Това е то поетическото вдъхновение. В двете свойства на поета – въображението и вдъхновението се състои поетическият гений, който учудва другите умове и поставя името му безсмъртно... Колкото един предмет възбужда в душата някои напомнявания за един славен или блажен живот в преминало време, или за едни благи надежди за в бъдуще, или за едни сладки или горчиви дни в настояще време, – толкози повече дава вещество за поетическото перо. Сетне, Бог, природата, душата, вероизповеданието и някои паметници като: развалини, гробове и др. те са собствени да възбудят въображението и да причинят вдъхновение в душата на поетът (Voynikov 1974: 159-160).

Поетът става нова фигура в конституиращата се светска лириката на Възраждането. Така Петко Славейков в „Поет и сган“ (1873) обрисова душевните преживявания на поета. Текстът е писан на Голяма Богородица през 1873 г. в затвора на Баби-Алие. Новата идентичност– фигурата на поета така е обсебила Петко Славейков, че нито празникът Успение Богородично, нито османският затвор са му пречели да я преживява.

А сонетът:

... е съставен 14 стиха, разделени на четири куплета, от които първите два имат по четири стиха на две рими, а последните два куплета от по три стиха на две или на три рими. Сонетът трябва да обема някои остроумни или някои нежни усещания, и да свърши с някоя впечатляваща мисъл (Voynikov 1974: 165-166).

И като образец за сонет е добавен следният текст:

Прославен в древна ми родина, граде,
с палати царски дивно украсен,
с огради страшни гордо укрепен,
цвятял си в доба златна, ти Преславе.

У браннадборник, чест ти се отдаде.
Да ли да бъдеш днес тъй запустен?
От храброст, слава и живот лишен?
Дор' и стези ти с' от пръстта изгледе!
Твой стар народ с юнаштво те прославил,
аднешний как те с глухо тъй забравил:
без чувство гледа праха ти – пустиня!
Що била грозна тя ти съдбина,
що те без милост в пъклен гроб хвърлила
и с черно було слава ти закрила!

Харалан Ангелов вече е написал своите сонети. Сонетът, знае се, е образец за светско изкуство още от италианското триченто. Но не ги е отпечатал. В сонетите му доминират, да ги наречем така – мрачни душевни състояния на тъга, скръб, униние, ужас, самота, злочестина. Доминира преживяването на границата между живота и смъртта. Харалан Ангелов не е единственият, който преживява тези душевни състояния. Васил Пундев пише за стиха на Добри Чинтулов: „Току-що се яви зората/ в един прекрасен майски ден,/излязох аз из одаята/ душевно много наскърбен“ („Възпоменание“), питайки как и за какво в нощта е бил в душевна скръб и в притеснение говорещият в текста. Текстът на Добри Чинтулов е писан тогава, когато зографите рисуват портретите и автопортретите си. Подобни състояния се изричат, както знаем, при това – в обем и в мащаб, и в лирика на Христо Ботев. И след нея – в „Гусла“, в „Поля и гори“ в 80-те години от Иван Вазов. В новата българска лирика подобни състояния са в изобилие и се поетизират по разни начини.

Възрожденското мислене в сонетите на Харалан Ангелов е в това, че душевните преживявания в текстовете му се случват сред близките нему хора – майка, баща, брат, сестри, жена, деца. Домът съществува в целостта си чрез душевната, тиха и смирена любов между близките. Чрез нея те са свързани един с друг. Тъгата им и тази на говорещия в текста е породена от предстоящата раздяла или от случилата се раздялата с близките нему люде. В затвора той с мисъл се пренася в широкия бащин дом и там вижда как те пребивават в нещастие. То е в плана навъзможно и съществува само в неговите мисли. В нощта в Рила, в мрак, без път, в страх той вижда родната къща. Любовта е болка и мъка за него. Тази привързаност към близки, а същотъгата, скръбта в този им вид и същност, са недопустими в културата на християнството. Историческите, обществени, национални, социални, революционни и пр. мисловни и емоционални състояния, характерни за мисленето през Възраждането, не се четат в неговите сонети. Говорещият в сонетите живее в паралелния свят на своето. Техниката на това лирическо говорене е любопитна с пренасянето с мисъл и въображение в ситуации, които говорещият преживява и като чели следва буквално предписанието на Добри Войников за поета и поезията.

В други свои текстове Харалан Ангелов естетизира делничното време: „Посрещане на Добри П. Войникова“, „Послание към Д. П. Войников“.

В заключение следва да се каже, че сонетите на Харалан Ангелов представят начина на конституиране на светската култура през Възраждането, а и освободената след секуларизацията на културата личност, чиито пътища документираща българската лириката от това време и след него.

ЛИТЕРАТУРА

- Chilingirov 1915:** Chilingirov, S. Harlan Angelov. Prinos kam nashata doosvoboditelna poeziya. Sofia: BAN [Чилингиров, С. Харалан Ангелов. Принос към нашата доосвободителна поезия. София: БАН].
- Ikonomov 1973:** Ikonomov, T. Memoari. Sofia: Balgarski pisatel [Икономов, Т. Мемоари. София: Български писател].
- Razsukanova 2021:** Razsukanova, G. Harlan Angelov – poetika i grazhdanski idei. Disertatsiya. Sofia: NBU [Разсуканова, Г. Харалан Ангелов – поезика и граждански идеи. Дисертация. София: НБУ].
- Voynikov 1874:** Voynikov, D. V shto se sastoi poeziyata. – In: Voynikov, D. Rakovodstvo za slovesnost s primeri za uprazhnenie v razni vidove sachineniya na uchenitsite v narodnite ni mazhki i zhenski uchilishta. Viena [Войников, Д. В що се състои поезията. – Във: Войников, Д. Ръководство за словесност с примери за упражнение в разни видове съчинения на учениците в народните ни мъжки и женски училища. Виена].
- Voynikov 1874a:** Voynikov, D. Otlichitelni svoystva na poeta. – In: Voynikov, D. Rakovodstvo za slovesnost s primeri za uprazhnenie v razni vidove sachineniya na uchenitsite v narodnite ni mazhki i zhenski uchilishta. Viena [Войников, Д. Отличителни свойства на поета. – Във: Войников, Д. Ръководство за словесност с примери за упражнение в разни видове съчинения на учениците в народните ни мъжки и женски училища. Виена].
- Voynikov 1874b:** Voynikov, D. Sonet. – In: Voynikov, D. Rakovodstvo za slovesnost s primeri za uprazhnenie v razni vidove sachineniya na uchenitsite v narodnite ni mazhki i zhenski uchilishta. Viena [Войников, Д. Сонет. – Във: Войников, Д. Ръководство за словесност с примери за упражнение в разни видове съчинения на учениците в народните ни мъжки и женски училища. Виена].
- Yotsov 1934:** Yotsov, B. Haralan Angelov. Stihotvoreniya (uredba, belezhki i uvod). Sofia: T. F. Chiprev [Йоцов, Б. Харалан Ангелов. Стихотворения (уредба, бележки и увод). София: Т. Ф. Чипев].